

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پژوهشکده زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی

مقایسه و تحلیل عنصر گفت‌وگو در حکایات بوستان و گلستان سعدی

استاد راهنما:

دکتر تقی پورنامداریان

استاد مشاور:

دکتر زهرا حیاتی

پژوهشگر:

امیرحسین ابوالحسنی جیلی

تیر ماه ۱۳۹۹

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پژوهشکده زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی

مقایسه و تحلیل عنصر گفت و گو در حکایات بوستان و گلستان سعدی

استاد راهنما:

دکتر تقی پورنامداریان

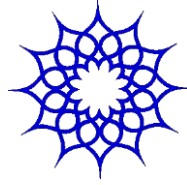
استاد مشاور:

دکتر زهرا حیاتی

پژوهشگر:

امیرحسین ابوالحسنی جبلی

نیر ماه ۱۳۹۹

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مدیریت تحصیلات تکمیلی

باسمه تعالی

هیأت داوران در جلسه به تاریخ ۱۳۹۹/۰۴/۰۱

پایان نامه تحصیلی آقای امیرحسین ابوالحسنی جبلی دانشجوی مقطع کارشناسی ارشد

رشته زبان و ادبیات فارسی

تحت عنوان :

مقایسه و تحلیل عنصر گفت و گو در حکایات بوستان و گلستان سعدی

را بررسی کردند و پایان نامه با درجه عالی با نمره ۲۰ به تصویب نهایی رسید.

۱. استاد راهنمای پایان نامه، آقای دکتر پورنامداریان امضا
۲. استاد مشاور پایان نامه، خانم دکتر حیاتی امضا
۳. استاد داور پایان نامه، خانم دکتر حاجیان امضا
۴. رئیس پژوهشکده، آقای دکتر محمدنژاد امضا
۵. مدیر تحصیلات تکمیلی، آقای دکتر کریمی امضا

برای حاج قاسم

در متون کهن، حکایات برای آن بیان می‌شوند تا با ایجاد جذابیت و تسهیل فهم در خدمت جلب مخاطب و تأثیر بیشتر در خواننده باشند؛ گفت‌وگو نیز به عنوان یک عنصر داستانی نقش مهمی در ایجاد این جذابیت در داستان‌ها بر عهده دارد. گفت‌وگو، در کتب لغت به معنی «مکالمه، گفت‌و شنود و صحبت» آمده است، و در حوزه زبانی، به منظور انتقال پیامی به مخاطب شکل می‌گیرد؛ اما در ساحت مؤلفه‌های ادبی یکی از مهم‌ترین عناصر داستانی است که اهداف دیگری غیر از انتقال سخن بر آن مترتب می‌شود. این عنصر داستانی می‌تواند در یک داستان، کارکردها و ویژگی‌هایی را از جمله؛ کمک به پیش‌بردن داستان، بیان مضامین، معرفی شخصیت‌ها، انتقال فضای داستان و غیره ایفاء کند. داده‌ها و اطلاعات مربوط به مبانی نظری این پژوهش بر اساس ترکیبی از رویکردهای سنتی و رویکردهای جدید در حوزه قواعد ادبیات داستانی تدوین شد و با بهره‌گیری از روش توصیفی، ۳۲ مورد از حکایات بوستان و گلستان با توجه به کارکردهای گفت‌وگو در روایت‌های داستانی (۱- نقش گفت‌وگو در پیشبرد طرح داستان ۲- نقش گفت‌وگو در پردازش درون‌مایه ۳- نقش گفت‌وگو در شخصیت‌پردازی ۴- نقش گفت‌وگو در ایجاد حال و هوا (فضای داستان ۵- نقش گفت‌وگو در ایجاد سبک و لحنی خاص) به طور جداگانه مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت. در پایان، کارکرد گفت‌وگوها، در این دو اثر با هم مقایسه شد و نتایج به دست آمده از این قرار است: گفت‌وگوهای بوستان و گلستان با وجود ذهنیت یکسان سعدی تفاوت‌هایی دارند و هر کدام از این آثار، به نحوی از کارکردهای گفت‌وگو سود جست‌ه‌اند؛ برای مثال از آنجا که ساختار بوستان به نظم است و مسائلی مانند عروض و قافیه باید در آن رعایت شود، حکایت‌های بوستان و به تبع آن گفت‌وگوها از گلستان بیشتر است؛ همچنین در پی‌ریزی بوستان و گلستان تفاوت دیدگاه و هدف وجود دارد که این مسئله در کارکردهای گفت‌وگو در دو متن اختلاف ایجاد می‌کند؛ همچنین در بوستان اغلب کارکردهای گفت‌وگو به چشم می‌خورد، اما در گلستان بیشتر حکایات تنها در بیان درون‌مایه مؤثر هستند.

کلیدواژه‌ها: گفت‌وگو، بوستان و گلستان، عناصر داستان

فهرست مطالب

۱	پیشگفتار
	فصل اول:
	۱. کلیات
۴	۱ - ۱. بیان مسئله
۵	۱ - ۲. اهمیت و ضرورت پژوهش
۵	۱ - ۳. اهداف پژوهش
۵	۱ - ۴. پرسش‌های پژوهش
۶	۱ - ۵. فرضیه‌های پژوهش
۷	۱ - ۶. تعریف واژه‌های مهم و کلیدی
۷	۱ - ۶ - ۱. گفت و گو
۷	۱ - ۶ - ۲. حکایت
۷	۱ - ۷. روش‌شناسی پژوهش
۷	۱ - ۷ - ۱. روش پژوهش
۷	۱ - ۷ - ۲. فنون و ابزارهای گردآوری اطلاعات
۸	۱ - ۷ - ۳. قلمرو پژوهش
	فصل دوم:
	۲. پیشینه پژوهش
۱۰	۲ - ۱. پایان‌نامه‌ها و مقالات
۲۲	۲ - ۲. نوآوری پژوهش
	فصل سیم:

۳. مبانی نظری

- ۲۴ ۳ - ۱. جایگاه گفت‌وگو در عناصر داستان
- ۲۵ ۳ - ۲. کارکردهای گفت‌وگو
- ۲۶ ۳ - ۲ - ۱. گفت‌وگو و طرح داستان
- ۲۹ ۳ - ۲ - ۲. گفت‌وگو و درون‌مایه
- ۳۱ ۳ - ۲ - ۳. گفت‌وگو و شخصیت‌پردازی
- ۳۴ ۳ - ۲ - ۴. گفت‌وگو و حال و هوا (فضا)
- ۳۵ ۳ - ۲ - ۵. گفت‌وگو و سبک و لحن
- ۳۷ ۳ - ۳. دربارهٔ سعدی
- ۴۱ ۳ - ۴. عنصر گفت‌وگو در بوستان و گلستان

فصل چهارم:

۴. یافته‌های پژوهش

- ۴۴ ۴ - ۱. بررسی کارکردهای گفت‌وگو در بوستان و گلستان
- ۴۶ ۴ - ۱ - ۱. حکایت چهارم از باب اول بوستان
- ۵۰ ۴ - ۱ - ۲. حکایت پانزدهم از باب اول گلستان
- ۵۲ ۴ - ۱ - ۳. حکایت دوازدهم از باب اول بوستان
- ۵۹ ۴ - ۱ - ۴. حکایت چهاردهم از باب اول بوستان
- ۶۴ ۴ - ۱ - ۵. حکایت شانزدهم از باب اول بوستان
- ۷۸ ۴ - ۱ - ۶. حکایت اول از باب دوم بوستان
- ۸۵ ۴ - ۱ - ۷. حکایت سوم از باب دوم بوستان
- ۹۴ ۴ - ۱ - ۸. حکایت هجدهم از باب اول گلستان
- ۹۶ ۴ - ۱ - ۹. حکایت دوم از باب اول گلستان

۹۸	۴ - ۱ - ۱۰. حکایت هفتم از باب سوم گلستان
۱۰۰	۴ - ۱ - ۱۱. حکایت نهم از باب دوم بوستان
۱۰۶	۴ - ۱ - ۱۲. حکایت چهارم از باب سوم بوستان
۱۰۹	۴ - ۱ - ۱۳. حکایت نوزدهم از باب سوم بوستان
۱۱۶	۴ - ۱ - ۱۴. حکایت پنجم از باب چهارم بوستان
۱۲۵	۴ - ۱ - ۱۵. حکایت یازدهم از باب چهارم بوستان
۱۳۱	۴ - ۱ - ۱۶. حکایت اول از باب پنجم بوستان
۱۳۸	۴ - ۱ - ۱۷. حکایت هشتم از باب پنجم گلستان
۱۴۰	۴ - ۱ - ۱۸. حکایت نهم از باب پنجم بوستان
۱۴۵	۴ - ۱ - ۱۹. حکایت بیست و چهارم از باب سوم گلستان
۱۴۷	۴ - ۱ - ۲۰. حکایت دوم از باب ششم بوستان
۱۵۰	۴ - ۱ - ۲۱. حکایت دهم از باب ششم بوستان
۱۵۳	۴ - ۱ - ۲۲. حکایت هفتم از باب هفتم گلستان
۱۵۵	۴ - ۱ - ۲۳. حکایت هفتم از باب هفتم بوستان
۱۶۱	۴ - ۱ - ۲۴. حکایت بیستم از باب هفتم بوستان
۱۶۵	۴ - ۱ - ۲۵. حکایت سوم از باب هشتم بوستان
۱۶۹	۴ - ۱ - ۲۶. حکایت هفتم از باب هشتم بوستان
۱۷۲	۴ - ۱ - ۲۷. حکایت سوم از باب نهم بوستان
۱۷۶	۴ - ۱ - ۲۸. حکایت یازدهم از باب دوم گلستان
۱۷۸	۴ - ۱ - ۲۹. حکایت چهاردهم از باب نهم بوستان
۱۸۲	۴ - ۱ - ۳۰. حکایت سی و هشتم از باب دوم گلستان
۱۸۴	۴ - ۱ - ۳۱. حکایت اول از باب دهم بوستان

۴ - ۱ - ۳۲. حکایت سوم از باب دهم بوستان

۱۸۸

فصل پنجم:

۵. استنتاج

۱۹۵

۵ - ۱. نتیجه‌گیری

۱۹۸

۵ - ۳. پیشنهادات

۱۹۹

۵ - ۴. کتابنامه

۲۰۴

۵ - ۵. یادداشت‌ها

در متون کلاسیک به خصوص حوزه ادبیات تعلیمی، داستان‌های کوتاه (حکایات) برای آن بیان می‌شوند تا در خدمت جلب مخاطب و تأثیر بیشتر در خواننده باشند؛ در این آثار اصولاً گنجاندن یک حکایت که معمولاً ساخته خود نویسنده نیست و از مآخذ دیگری اخذ شده است، نقش‌های دیگری دارد که مهمترین آن ایجاد جذابیت و تسهیل فهم برای جلب مخاطب و در نهایت تعلیم و انتقال هر چه بهتر مطالب است؛ اما برای ایجاد جذابیت در خود داستان‌ها، وجود گفت‌وگو را یکی از مهمترین عناصری برمی‌شمارند که نقش مؤثری در این زمینه ایفاء می‌کند و جنبه زیباشناختی و استحکام ساختاری داستان را تقویت می‌کند. البته این قاعده و امثال آن از داستان‌های جدید استخراج شده است - که به منظور القای مستقیم پند و اندرز و تعلیم به خواننده نوشته نمی‌شود - و عده‌ای بر این عقیده‌اند که نمی‌توان برای سنجش حکایات بوستان و گلستان آن‌ها را ملاک قرار داد و «در قصه‌های ادبی و کهن عنصر گفت‌وگو تابع قاعده و قانون خاصی نیست.» (داد، ۱۳۷۵: ۲۵۴) یا اینکه: «گفت‌وگو در کتاب‌های قصه‌ای که جنبه ادبی آن بر جنبه داستانی آن می‌چربد، صورت طبیعی و معمول خود را ندارد.» (میرصادقی، ۱۳۹۴: ۶۱۱) برخی نیز معتقدند، نمی‌توان گفت چنین ساختارهایی به طور کلی عاری از خصوصیات و قواعد داستانی هستند، این دسته از پژوهشگران یکی از راه‌های شناخت ادبیات سنتی فارسی را بررسی آن با شیوه‌های علمی جدید می‌دانند، و می‌گویند: «نتیجه کار بست چنین شیوه‌هایی علاوه بر احیای سنت‌های داستان قدیم، به شناخت هرچه بیشتر ساختار روایی متون و کشف شگردهای اصلی داستان‌پردازی نویسندگان و تبیین نقاط ضعف و قوت آثار آنها منجر می‌شود.» (غلام، ۱۳۸۲: ۱)

بنابراین پژوهش حاضر بر آن است تا عنصر گفت‌وگو را در حکایات «بوستان» و «گلستان»، از نظر ملاک‌های داستان‌پردازی نوین تجزیه و تحلیل کند و میزان کارکردهایی که در قواعد داستانی امروز برای گفت‌وگو برمی‌شمارند، در حکایات «بوستان» و «گلستان» بسنجد، و با این بررسی، تأثیر بهره‌گیری سعدی از کارکردهای روایی گفت‌وگو در ایجاد جذابیت برای القای مفاهیم این دو اثر را نشان دهد.

لازم به ذکر است، در این پژوهش گفت‌وگو از منظر ادبیات داستانی و به صورت جزئی‌تر تحت مقوله کارکردهای آن بررسی شده و به ساحت فلسفی آن که تحت عناوینی مانند دیالوگ و چند صدایی مطرح می‌شود، پرداخته نشده است.

این پژوهش در پنج فصل تنظیم شده است:

- فصل اول؛ به کلیات پژوهش اختصاص دارد، که شامل بیان مسئله، اهمیت و ضرورت پژوهش، اهداف پژوهش، پرسش‌های پژوهش، فرضیه‌های پژوهش، تعریف واژه‌های مهم و کلیدی و روش‌شناسی پژوهش می‌شود.
- در فصل دوم؛ پیشینه پژوهش همراه با گزارشی از تحقیقات مشابه پیشین در قالب پیشینه عام و خاص ارائه می‌شود، همچنین به نوآوری‌های پژوهش اشاره می‌شود.
- فصل سوم به مبانی نظری اختصاص دارد؛ ابتدا به مقوله گفت‌وگو و کارکردهای آن پرداخته می‌شود، سپس مباحث مربوط به طرز سخن سعدی در بوستان و گلستان مورد بررسی قرار می‌گیرد.

- در فصل چهارم؛ یافته‌های پژوهش بر مبنای بررسی کارکردهای گفت‌وگو در ۲۳ حکایت از بوستان و ۹ حکایت از گلستان، ارائه می‌شود.

- در فصل پنجم؛ بررسی یافته‌ها، نتیجه‌گیری، و اعلام نظریه نهایی آمده است. همچنین پیشنهادات برای تحقیقات بعدی و منابع مورد استفاده در تحقیق در پایان این فصل می‌آید.

۱. فصل اول

کلیات

۱-۱. بیان مسئله

شاید بتوان گفت گاهی کوتاه‌ترین داستان‌ها از یک گفت‌وگو بین دو شخصیت شکل می‌گیرد. . بخصوص در بسیاری از حکایات تعلیمی و حکمی که در متون قدیمی نقل می‌شود، گاهی اصلاً این گفت‌وگو است که داستان را شکل می‌دهد.

مسئله پژوهش حاضر این است که گفت‌وگوها در دو اثر بوستان و گلستان، چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی را نشان می‌دهد؛ یا اینکه نظم و نثر چه تأثیری بر شیوه گفت‌وگوها می‌گذارد. در این پژوهش گفت‌وگوها بر اساس «کارکردها»، در بوستان و گلستان با هم مقایسه می‌شوند. باید یادآور شویم، در اغلب تحقیقاتی که در نزدیکی این موضوع انجام شده است، یا مجموعه عناصر داستانی به طور اجمال در یک اثر (از میان بوستان و گلستان) مورد بررسی قرار گرفته‌اند و یا اینکه اگر به طور خاص عنصر گفت‌وگو مورد بررسی قرار گرفته باشد، تنها در یک اثر (یا گلستان یا بوستان) شکل گرفته است؛ همچنین در پژوهش‌هایی که در آن‌ها مقایسه‌ای صورت پذیرفته است، مقایسه میان یکی از این دو اثر (بوستان یا گلستان) با یک اثر از مؤلفی دیگر (دیوان پروین اعتصامی) بوده است. همچنین در پژوهش‌های پیشین صرفاً بر تحلیل موضوعی تأکید شده است و یا در برخی کارها فقط به محتوای حکایاتی که در آنها عنصر گفت‌وگو به کار رفته، پرداخته شده است، در حالی که در این پژوهش همانطور که اشاره شد شیوه بیان و ساختار حکایات این دو اثر مورد بررسی قرار گرفته و همچنین حوزه مطالعاتی، منتخبی از حکایاتی است که در آن عنصر گفت‌وگو وجود دارد.

همانطور که گفته شد، در این پژوهش به طور خاص کارکرد گفت‌وگوها، در این دو اثر با هم مقایسه می‌شود؛ کارکرد گفت‌وگو در روایت‌های داستانی از چند زاویه قابل دسته‌بندی است؛ مانند: ۱- نقش گفت‌وگو در پیشبرد طرح داستان ۲- نقش گفت‌وگو در پردازش درون‌مایه ۳- نقش گفت‌وگو در شخصیت‌پردازی ۴- نقش گفت‌وگو در ایجاد حال و هوا (فضای داستان) ۵- نقش گفت‌وگو در ایجاد سبک و لحنی خاص مسئله پژوهش به صورت جزئی‌تر، مقایسه این ۵ مورد در گفت‌وگوهای بوستان و گلستان است.

۱- ۲. اهمیت و ضرورت پژوهش

تاکنون پژوهشی که به مقایسه دو اثر بوستان و گلستان با تأکید بر شیوه پردازشِ گفت‌وگوها (کارکرد) توجه کند، انجام نشده است. نظر به اینکه توجه به جنبه‌های روایی و داستانی بوستان و گلستان در حوزه سعدی‌شناسی می‌تواند به شناخت سبک و ظرافتهای هنری در پردازش روایت‌های این دو اثر مهم کمک کند، پس مقایسه و تحلیل گفت‌وگو در حکایات بوستان و گلستان گشودن جنبه‌ای از جنبه‌های بلاغت سعدی است.

۱- ۳. اهداف پژوهش

همانطور که اشاره شد، گفت‌وگو یکی از عناصر داستانی است که کارکردها و ویژگی‌هایی دارد؛ مانند کمک به پیش‌بردن داستان، بیان درون‌مایه، شخصیت‌پردازی، پردازش فضای داستان و ایجاد سبک و لحن خاص در داستان.

مقایسه این موارد در گفت‌وگوهای گلستان و بوستان هدف اصلی پژوهش است.

مقصود ما از بررسی این عنصر داستانی در حکایات بوستان و گلستان در چند جستار خلاصه می‌شود:

- پی ببریم این عنصر داستانی در این حکایات به چه منظور آمده است؟
- سبک سعدی در ارائه این عنصر داستانی چگونه است؟
- تأثیر احتمالی به کارگیری این عنصر داستانی در فهم مخاطب و برانگیختگی حس زیبایی‌شناختی او چیست؟
- در صورت اثبات موفقیت سعدی در به‌کاربردن این عنصر داستانی، این سؤال پیش می‌آید که به چه علت سعدی در این امر توفیق داشته است؟
- آیا خواننده با خواندن این گفت‌وگوها در آثار سعدی احساس می‌کند که این‌ها زائد است؟ یعنی در واقع اگر آن گفت‌وگو وجود نداشته باشد، از جذابیت داستان می‌کاهد؟

۱- ۴. پرسش‌های پژوهش

۱- عنصر گفت‌وگو به چه میزان در حکایات بوستان و گلستان به کار رفته است؟ و کارکردها و شیوه قرار گرفتن آن در این دو اثر چگونه است؟

۲- عنصر گفت‌وگو در بوستان و گلستان با مقولاتی چون پیشبرد طرح داستان، بیان درون‌مایه حکایات، شخصیت‌پردازی، انتقال حال و هوا و فضای داستانی چه ارتباطی دارد؟

۳- آیا لحن بیان در حکایات گلستان و بوستان با شخصیت‌ها، تناسب دارد؟

۴- آیا گفت‌وگو در ایجادِ جذابیت‌های ادبی در گلستان و بوستان مؤثر است؟

۱-۵. فرضیه‌های پژوهش

۱- در اغلب حکایات بوستان و گلستان، حداقل ۱ گفت‌وگو وجود دارد و به سبب آنکه گلستان به نثر و بوستان به نظم است، کارکردها و روشِ طرحِ گفت‌وگو در این دو اثر تفاوت‌هایی دارد.

۲- گفت‌وگو به صورت‌های مختلف در بوستان و گلستان مطرح می‌شود و به طور کلی به پیشرفت و انتظام طرح داستان کمک می‌کند و از آنجا که در اغلب حکایات این عنصر وجود دارد، انتقال بخشی از درون‌مایه حکایات بر عهده آن است؛ همچنین به دلیل این که سعدی در بوستان و گلستان به توصیف روایی شخصیت‌ها نمی‌پردازد، ویژگی‌های شخصیتی هر کس را در خلال گفت‌وگو، نشان می‌دهد. در زمینه انتقال حال و هوا و فضای داستان نیز باید گفت چون بوستان و گلستان دو اثر در حوزه ادبیات تعلیمی هستند، این مقوله در آن‌ها اولویتی ندارد.

۳- از آنجا که در گلستان و بوستان، سعدی به جای همه شخصیت‌ها سخن می‌گوید، بنابراین در گلستان و بوستان شیوه بیان، متناسب با نوع شخصیت‌ها تغییری نمی‌کند.

۴- گفت‌وگو در بوستان و گلستان بر جذابیت‌های داستان می‌افزاید.

۱-۶. تعریف واژه‌های مهم و کلیدی

۱-۶-۱. گفت‌وگو

گفت‌وگو را می‌توان با مقایسه در دو ساحت زبانی و ادبی تعریف کرد؛ گفت‌وگو، در کتب لغت فارسی به معنی «مکالمت، مباحثه، گفت‌وشنود، صحبت، سخن و گفتار» آمده است، و در حوزه زبانی، به منظور انتقال پیامی به مخاطب شکل می‌گیرد و نشان‌دهنده نوعی جریان معنی میان دو فرد یا شماری از افراد است که از رهگذر این جریان معنی، نوعی فهم و درک مشترک و گاهی نوبه وجود می‌آید. اما اگر پردازش ادبی صورت گیرد و اهداف دیگری غیر از انتقال پیام، بر گفت‌وگو مترتب شود، با ویژگی‌هایی روبرو می‌شویم که به عنوان مؤلفه‌های متن ادبی قابل تحلیل است.

۱-۶-۲. حکایت^۱

حکایت به معنای داستان، قصه و سرگذشت، در ادبیات کلاسیک فارسی، داستانی غالباً کوتاه است که در خلال ماجراهای آن که شاعر بیان می‌کند، نکته‌ای اخلاقی و یا سیاسی - اجتماعی نیز مطرح می‌شود.

۱-۷-۰. روش‌شناسی پژوهش

۱-۷-۱. روش پژوهش

روش پژوهش توصیفی و با ابزار کتابخانه‌ای است.

۱-۷-۲. فنون و ابزارهای گردآوری اطلاعات

فیش‌برداری از منابع کتابخانه

۱-۷-۳. قلمرو پژوهش

الف) قلمرو مکانی: ایران

ب) قلمرو زمانی: قرن هفتم

ج) قلمرو موضوعی: گفت‌وگو در ادبیات داستانی

۲. فصل دوم

پیشینه پژوهش

۲-۱. پایان‌نامه‌ها و مقالات

آنچه در این فصل ارائه می‌شود، معرفی پایان‌نامه‌ها و مقالاتی است که به طور خاص مرتبط با موضوع عناصر داستانی یا جنبه‌های روایی و نمایشی - به ویژه گفت‌وگو - در بوستان یا گلستان است. در بخش نخست، به معرفی پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد و رساله‌های دکتری می‌پردازیم؛ در بخش دوم، مقالاتی که به چاپ رسیده است، بررسی می‌شود.

بخش اول: بررسی پایان‌نامه‌ها

الف) مطالعات دهه هشتاد شمسی

▣ «بررسی وجوه نمایشی گلستان سعدی»، تألیف نجمه فعال (۱۳۸۸)

این پایان‌نامه در شش فصل ارائه و به شیوه سندکاوی اطلاعات گردآوری شده است.

نگارنده در فصل اول به ذکر مقدماتی در مورد موضوع پژوهش پرداخته است.

در فصل دوم که به بیان کلیات و تعاریف اختصاص دارد، عناوین زیر آمده است: ماهیت اثر ادبی و ویژگی‌هایش، نثر گلستان سعدی، داستان و شاخص‌های آن، چگونگی پیدایش مینی‌مالیسم در غرب، مینی‌مالیسم در ادبیات ایران و حکایت و داستان کوتاه (مینی‌مال). نویسنده در پایان فصل نیز بخشی را به سبک داستان نویسی سعدی اختصاص می‌دهد.

در فصل سوم، که عنوان آن ساختاردراماتیک در گلستان است به مباحثی مانند درام چیست؟، داستان و درام، مخاطب و تأثیر ساختمان دراماتیک پرداخته شده است.

در فصل چهارم تحت عنوان ساختار نشانه‌شناسی دراماتیک در گلستان، نویسنده به تعریف مقوله ساختار نشانه‌شناسی دراماتیک می‌پردازد و برای دریافت بهتر وجوه نمایشی اثر به مباحث نشانه‌شناسی و نشانه‌های زبانی و بیانی می‌پردازد.

فصل پنجم وجوه نمایشی را در متن داستانی گلستان مورد بررسی قرار می‌دهد. نویسنده در این فصل ابتدا یکی از کلیات مرتبط با موضوع را مطرح می‌کند، سپس برای هر یک از آن‌ها از گلستان نمونه می‌آورد. عناوین اصلی این بخش عبارتند از: گفت‌وگو در درام، شخصیت پردازی در متون با ساختار دراماتیک، انواع تقسیم‌بندی شخصیت، زمان در درام و داستان، مکان در درام و داستان. نویسنده در بعضی از این بخش‌ها با ورود به جزئیات به مرزهای مطالعات بینارشته‌ای نزدیک می‌شود؛ برای مثال در بخش «ماهیت دیالوگ در گلستان و انواع آن» از چنین زیرعنوان‌هایی استفاده می‌کند: کنش گفتاری، گفتمان دو لحنی، پرولوگ، اپیلوگ، تک‌گویی (مونولوگ)، تنهاگویی (سولی‌لوگ)، دیالوگ رفتاری، دیالوگ پنهان در افعال و مناظره؛ و یا در بخش «شخصیت پردازی در گلستان سعدی»، کاملاً بر اساس داستان‌نویسی مدرن به این متن کلاسیک

توجه می‌کند، چنانکه از اصطلاحاتی مانند شخصیت‌پردازی مستقیم، شخصیت‌پردازی مستقیم به وسیله نام، شخصیت‌پردازی مستقیم وصفی، شخصیت‌پردازی غیرمستقیم، شخصیت‌پردازی غیرمستقیم با گفتار و شخصیت‌پردازی غیرمستقیم با رفتار استفاده می‌نماید. نویسنده خود در توضیح این روش می‌گوید که او غیر از گونه‌های مختلف دیالوگ و زمان که در متون نمایشی آورده شده، گونه‌های دیگر از انواع دیالوگ و زمان و مکان را در حکایات دیده و آنها را با توجه به ویژگی‌های مخصوص هر نوع به گروه‌هایی تقسیم کرده و نام‌هایی برای آنها برگزیده و به تعریف هریک مبادرت ورزیده است.

در فصل ششم که فصل پایانی پژوهش است، نویسنده با طرح مسائلی مانند «دامنه موضوع در حکایات»، «حادثه و حادثه‌پردازی در حکایات» و «صحنه و صحنه‌پردازی در حکایات» که به تعبیر او از ناگفته‌های نمایشی است و به اندازه دیگر عناصر در حکایات دیده نشده است، کار خود را به پایان می‌برد.

▣ «بررسی و تحلیل عناصر داستانی در حکایات‌های بوستان سعدی»، تألیف فرزانه نظرپوردزکی (۱۳۸۹)

این پایان‌نامه شامل یک مقدمه و چهار فصل است. در فصل اول به کلیات و تعاریف داستان، داستان کوتاه، حکایت و ... پرداخته شده است. نویسنده معتقد است پیش از آنکه ادبیات غرب عناصر داستان را در نگارش داستان‌های کوتاه به ویژه در داستان‌های موسوم به مینی‌مال به کار بگیرد، سعدی با نبوغ خود این عناصر را در حکایات خود به خدمت گرفته است. او در ادامه دسته‌بندی جدیدی، برای حکایات بوستان ترسیم می‌کند.

«البته باید توجه داشت که تمام حکایات بوستان را، نمی‌توان حکایت به معنای واقعی کلمه دانست. چنانکه برخی از آنها در زمره حکایت‌واره قرار دارند و ما با ارائه تعریف حکایت آن دو را کاملاً از یکدیگر متمایز کرده‌ایم. بخش عمده‌ای از حکایت‌واره‌هایی که در بوستان عنوان حکایت به خود گرفته‌اند، دارای دو شخصیت هستند، اما نه کنشی در آنها رخ می‌دهد و نه گفت‌وگوی داستانی در معنای خاص کلمه در آنها صورت می‌گیرد. در این حکایت‌واره‌ها گفت‌وگو در معنی خاص کلمه؛ یعنی گفت و شنود دوطرفه‌ای که موجب تبیین بهتر کنش‌ها و بروز تغییر و حرکت در مسیر داستان شود، وجود ندارد و کنشی که موجب حرکت و تغییر در داستان شود، به وقوع نمی‌پیوندد.» (نظرپوردزکی، ۱۳۸۹: ۱۳)

در فصل دوم به معرفی عناصر داستان می‌پردازد و در فصل سوم به وجوه تمایز حکایت و حکایت‌واره و بررسی عناصر داستان در حکایات‌های بوستان پرداخته شده است. در فصل پایانی این پژوهش، تحلیلی کلی از عناصر داستانی به کار رفته در حکایات‌های بوستان ارائه گردیده است.

نگارنده در این اثر در پی آن است که با توصیف اجزای زنده ساختمان حکایات‌های بوستان سعدی، الگوهای ساختاری بوستان را پیدا کند. به تعبیری می‌توان عنوان این فرایند را ریخت‌شناسی حکایات‌های بوستان نامید.

▣ «بررسی ساختار روایت در گلستان سعدی»، تألیف میرمحمدحسین صدر (۱۳۸۹)

این پژوهش سعی می‌کند تا از طریق بازتعریف عناصر داستانی به گونه‌ای که در نثر سعدی کاربردی شوند، به لایه‌های پنهان و عمیق کتاب گلستان سعدی نزدیک شود. این لایه‌های پنهان یعنی همان چیزی که رمز و راز هنر داستان‌نویسی سعدی در آن نهفته است، و آن غیر از آرایه‌های لفظی و معنوی مثل سجع و تلمیح است. نویسنده معتقد است که می‌توان به یک شیوه یا ساختار کاربردی دست یافت تا بتوان به کمک آن آثار کلاسیک فارسی را از لحاظ داستانی به شکلی دقیق و البته به صورت توصیفی بررسی کرد و به وجوه تفاوت و اشتراک در شیوه‌های داستان پردازی شعرا و نویسندگان مختلف پرداخت. او می‌گوید:

«در منابع روایت‌شناسی و کتب مربوط به عناصر داستان و روایت داستانی به اجزایی از روایت داستانی اشاره می‌شود که بررسی آنها می‌تواند به شکلی مشخص شیوه نویسنده‌ای همچون سعدی را تا حدودی روشن کند. اگرچه اساس این تحقیقات بر پایه بررسی رمان و فیلم هستند اما تا آن حد از بنیه علمی برخوردارند که بتوان در بررسی کتابی مثل گلستان سعدی از آن‌ها استفاده کرد.» (صدر، ۱۳۸۹: ۸)

این پایان‌نامه شامل چهار فصل است. در فصل اول به تعاریفی در باب «روایت چیست؟» و «روایت‌شناسی» پرداخته شده است. فصل دوم به بررسی مفاهیمی مانند «ساختار چیست؟» و «داستان و ادبیات داستانی» می‌پردازد و در پایان فصل پس از مختصری در فن مقامات، مقایسه‌ای میان حکایات گلستان و مقامات صورت می‌پذیرد. در فصل سوم، کارکرد عناصر داستانی و کارکرد روایی ابیات در گلستان سعدی مورد بررسی قرار می‌گیرد. در فصل چهارم این پژوهش، بررسی کلی حکایت‌ها انجام می‌شود.

نتایج حاصل از این پایان‌نامه را می‌توان در پاسخ‌هایی که به سئوالات زیر می‌دهد، مشاهده نمود:

- در حکایت‌های سعدی شخصیت‌ها با کدام روش پرداخت می‌شوند؟ - شخصیت‌ها چگونه معرفی می‌شوند؟ - بین شخصیت و اعمال و رفتاری که از آنها سر می‌زند تا چه حد هماهنگی برقرار است و از آن مهم‌تر چگونه این هماهنگی اتفاق می‌افتد؟ - زمینه روایت‌ها یعنی شرایط زمانی و مکانی وقوع اتفاقات داستان تا چه حد حائز اهمیت هستند؟ - ابیاتی که در میانه و پایان حکایت‌ها آمده‌اند چه نقشی در روایت داستانی دارند؟ - آیا حضور این ابیات صرفاً نوعی وفاداری و پیروی از شیوه مقامه‌نویسی است یا نقشی خاص را در ساختار روایت به عهده دارند؟